

Arap Dili Terminolojisinde ‘İvağ

Halil Akçay¹

Öz: Arap dili kaynaklarında ‘İvağ, çoğu zaman terim anlamı dikkate alınmadan sadece sözlük anlamında kullanılmıştır. ‘İvağ başlığını açan bazı eserler ise konuyu, ya sadece sarf ya da sadece nahiv yönüyle ele almışlardır. Bu nedenle literatürdeki bilgiler ışığında ta‘vîğ (‘İvağ getirme) olgusunun kavramsal çerçevesinin çizilmesi önem arz etmektedir. Çalışmada sözü kısaltma (îcâz) ve basitleştirmenin (taħfifin) bir parçası olan ‘İvağ hususu ele alınmıştır. ‘İvağ kelimesinin iştikaki incelendikten sonra sözlük ve terim anlamları verilmiş ta‘vîğin amacı ve önemi belirtilmiştir. Daha sonra ‘İvağın türleri ve Arap gramerinde kullanıldığı yerler örnekleriyle beraber ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: ‘İvağ, îcâz, Mu‘avvağun minh, Arap Dili, Ĥazf.

The “İvağ” in Arabic Language Terminology

Abstract: In the Arabic language, the “İvağ” is often used only in its the dictionary meaning, without taking into consideration its term meaning. Some of the works that open the title of “İvağ” are have covered either morphology or sentax only Therefore, it is important to draw the conceptual framework of the “Ta‘vîğ (bring the equivalent)” phenomenon in the light of the information in the literature. In the study, discussed the issue of abbreviation (îcâz) and “İvağ” which are part of the simplification. After the analysis of the word of “İvağ”, mentioned the aim and importance of the word “İvağ”, which has been given its terms and dictionary meaning. Later, the types of “İvağ” and the places where it was used in Arabic grammar were revealed with examples.

Keywords: ‘İvağ, Terse, Mu‘avvağun minh, Arabic Language, Deletion.

Giriş

Arap dilinin en önemli özelliklerinden biri, veciz olarak kullanılmaya elverişli bir yapıda olmasıdır. Bu özellik, mütekellime (konuşmacıya) az sözle çok şey ifade etme imkânı sağlar. Bunun için bir takım yollara başvurulmuştur. Ĥazf (silme), ibdâl (harf değişimi), i‘lâl (illet harflerinde değişim ve silme), tađđim-teħîr

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, halilakcay@hotmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1671-5073>

(öne alma-erteleme/öteleme), ta'vîd (düşürülenin yerine bir ivağ/bedel getirmek), idmâr (zahir olarak getirme/gizleme), istitâr (açıkça zikredilmeme), taqđdır (varsayma), istiğnâ (yetinme/ihtiyaç duymama) gibi hususlar bunlardan öne çıkan bazılarıdır. Bu çerçevede az sözle çok şey ifade etme, sözü kısaltma, bir maksat ve fikrin az sözle açıklanması gibi manalara gelen îcâz (الإيجاز) ve hafifletme manasına gelip kısaltma ve telaffuzda kolaylık sağlayan taħfîf (التخفيف), Arapların ehemmiyetle ve yaygın bir şekilde kullandığı anlatım teknikleri olmuştur (er-Râzî, 2004: 215-217; es-Sekkâkî, 1995: 277; Ekinci, 2014: 97-98; Saraç, 2000: XXI/392-393). 'İvağ da îcâz ve kolaylaştırmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan bir husustur.

'İvağ, sarf ve nahiv ilim dalların yanı sıra kelimeler, fıkıh ve modern hukuk alanlarında da kullanılan bir terimdir. Bu özelliğiyle 'İvağ, belli bir ilim dalına has olmayıp disiplinler arası bir kavram hüviyetindedir. 'İvağın bu ilim dallarındaki terimsel kullanımında, sözlük yani "karşılık" ve "bedel" anlamlarının esas alındığı görülmektedir. Nitekim hukuk ilminde "alacağa tekabül eden borç" şeklinde ifade edilirken (Aybakan, 2001: XXIII/488) kelimeler ilminde, "övgüye layık olmaksızın hak edilen menfaat" şeklinde tanımlanır ve Mutezile'nin beş temel esasından olan adalet ilkesiyle ilgili bir kavram olarak kabul edilir (Çelebi, 2001: XXIII/488).

308

Bu çalışmada 'İvağ konusu bir Arap dili terimi olarak ele alınmıştır. 'İvağ kavramı, hem sarf hem nahiv ilminde yeri olmakla birlikte klasik kaynaklardan günümüz kaynaklarına kadar kavramın tanımı, şartları ve çerçevesi konusunda çalışılması ve ortaya konması gereken hususlar bulunmaktadır. Bu durum bizleri böyle bir çalışmaya sevk etmiştir.

1. 'İvağ (عَوْضٌ) Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi

'İvağ kelimesinin iştikakı, sözlük ve terim anlamlarının izah edilmesi ve kaynakların bu konudaki yaklaşımlarını ortaya koymak, 'İvağ konusunun daha iyi anlaşılması açısından ehemmiyet arz etmektedir.

1.1. Morfolojik Yapısı

عَوْضٌ kelimesi, ع, و, ض harflerinden meydana gelen 'İvağ (عَوْضٌ) kelimesi, عَوْضٌ masdarından türeyen bir isimdir. Kelimenin mâzisi عَاَضٌ, muğârii يَعْوُضُ olup sarf ilmindeki babı, şulâsî mucerred baplarının birincisidir (İbn Manzûr, VII/192). Bu babın şekilsel özelliği, mâzi fiilinde aynu'l-fiilin fethalı, muğâriinde ise dâmmeli olarak (يَفْعُلُ – يَفْعُلُ) gelmesidir. Ancak عوض kelimesinin kök harflerinde illet harfi olduğu için kelime mu'tel olmuş ve kolay telaffuz için bazı durumlarda bu illet harfi ses değişmelerine uğramıştır. Nitekim mâğî fiilde عَوْضٌ iken, buradaki vâv (و) harfi elife dönüşmüş ve عوضٌ olarak kullanılagelmiştir. Muğârii ise aslında يَعْوُضٌ iken vâv'ın harekesi, önceki harfe verilmiş ve يَعْوُضٌ şeklini almıştır. Bu iki örnek söz konusu kelimenin هُوَ zamirine göre çekimi durumundaki değişimlerdir. Diğer şahıs zamirlerine göre de taħfîf için değişimler söz konusudur (Çağmar, 2018: 283-303; Akçay, 2018: 98,103).

عوض kelimesinin mensup olduğu ūlāsī mucerred birinci babın anlamsal yönü ise kullanılan fiillerin çoğunun geçişli (mute'addi) olmasıyla beraber bazılarının geçişsiz (lâzım) olmasıdır. Söz konusu عوض de geçişli olarak kullanılmaktadır. Nitekim عُضْتُ فَلَانًا (falana bir bedel/karşılık verdim) cümlesinde olduğu gibi عوض fiili, mefulünü cer harfi almadan doğrudan manşûb yapmıştır. عَوْضُ kelimesi, harf çeşidi açısından mutel fiillerin ecvef (aynu'l-fiili illet harfli) kısmına girerken kelimenin masdarı مَعْوِضَةٌ، عَوْضٌ، عِيَاضٌ şekillerinde gelmektedir (İbn Manzûr, VII/192).

عوض kelimesi, farklı yapılarda türetildiğinde mücerrediyile aynı anlamda kullanıldığı gibi farklı anlamlar da kazanabilmektedir. Nitekim تَفْعِيلٌ، اِفْعَالٌ ve مُفَاعَلَةٌ baplarında türetildiğinde ūlāsī mucerrediyile aynı anlamı taşımaktadır. Bu durumda عَوَّضَ ve عَوَّضَ fiilleri, "bir kimseye bir şeyi bedel/karşılık olarak vermek" manasında عوض fiiliyle aynı anlamda kullanılmaktadır. (İbn Manzûr, VII/192).

عوض fiilinin تَفَعَّلَ، اِفْتَعَلَ ve اِسْتَفْعَلَ baplarında türetilişinde kelimenin anlamı, mücerrediyile farklılaşmaktadır. Nitekim عوض kökünden اِفْتَعَلَ babında اِعْتَاضَ fiili "birine karşılık talebiyle gelmek", اِسْتَفْعَلَ babında اِسْتَعَاضَ ve تَفَعَّلَ babında تَعَوَّضَ fiilleri ise "birinden bedel istemek" anlamında kullanılmaktadır (İbn Manzûr, VII/192).

1.2. Sözlük Anlamı

İvağ (عوض) kelimesi sözlükte "bir şeyin yerine karşılık olarak gelen şey", "bedel" ve "karşılık" manalarına gelmektedir. Kelimenin çoğulu ise اَعْوَاضٌ'dur. بَدَلٌ (bedel) kelimesiyle eş anlamlıdır (İbn Manzûr, VII/192).

İbn Sîde (ö. 458/1066), عوض kelimesiyle بَدَلٌ kelimesi arasında anlam yönüyle zikretmeye değer bir fark bulunmadığını belirtse (İbn Manzûr, VII/192) de kimi cümlelerde ve durumlarda birbirlerinin yerine kullanılmadığı göz önüne alınırsa bu farkın belirtilmesi gerekmektedir. Söz konusu iki kelime arasında umum-husus ilişkisine dayanan bir fark bulunmaktadır. Nitekim بَدَلٌ kelimesi عوض kelimesinden daha genel olup pazarlık olsun ya da olmasın, sonunda yarar ya da zarar olan karşılıkları ifade etmektedir. عوض ise içinde pazarlık olup sonucunda fayda görülen karşılığı ifade etmektedir. Örneğin مِنْ خَاتِمِكَ عَوْضٌ (Bu dirhem, senin yüzüğünün karşılığıdır) cümlesinde عوض kelimesi; "Nimete karşılık nankörlük yaptı" dendiğinde ise بَدَلٌ يَغْمَنُهُ كُفْرًا tabiri kullanılır. Burada yapılan bir pazarlık söz konusu olmadığından بَدَلٌ kelimesinin yerine عَوْضٌ kelimesi kullanılmaz (el-'Askerî, 1997: 237; ez-Zebîdî, 1965: XVIII/449-450). Buna göre her 'ivağ aynı zamanda bedeldir. Ama her bedel 'ivağ değildir.

بَدَلٌ kelimesi dışında التَّوَابُ، التَّنَمُّنُ، الأَوْسُ، الخَلْفُ القَيْضُ، الغُفْبِيُّ، الخَطْرُ، الغُطْرُ gibi kelimelerin de muhtelif yerlerde عوض manalarında kullanımı söz konusudur. Aşağıda her birinin 'ivağ manasında kullanıldığı örnekler verilmiştir (el-'Askerî, 1997: 237; İbn Manzûr, I/245, 617, IV/251, VI/17, VII/225, IX/88):

وَمَنْ أَطَاعَ فَأَعِنِيهِ بِطَاعَتِهِ (Her kim itaat ederse, itaatinin karşılığını/sevabını ver).

تَرَىٰهُ اللَّهُ مِنْ كَذَا (Allah ona bundan dolayı karşılık/sevap versin)

إِنَّ الْجَنَّةَ لَا خَطَرَ لَهَا (Cennete benzer/bedel bir şey yoktur.)

أَسْنَتُ الْقَوْمِ أَوْسًا (İnsanlara bir bedel/karşılık verdim.)

إِنْ شِئْتُمْ أَفِيضُكُمْ بِهِ الْمَخْتَارَةَ مِنْ دُرُوعِ بَدْرٍ (İstersen sana onun yerine bedel olarak Bedir zırhlarının iyisini vereyim.)

خَلَفْتُ اللَّهُ لَكَ خَلْفًا بِخَيْرٍ مِنْهُ (Allah karşılık olarak sana ondan daha iyisini versin.)

أَعْطَيْتُ ثَمَنَ الْمَيْلَعَةِ (Malın bedelini/karşılığını/parasını/ücretini ödedim).

1.3. Terim Anlamı

Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb'ı*, el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân'ı*, el-Muberrred'in (ö. 286/900) *el-Muқтаdab'ı*, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Haşâiş'i* ve ez-Zeccâc'a nisbet edilen *İ'râbu'l-Kur'ân*² gibi klasik kaynaklarda 'ivağ kavramı yerine aynı anlamı ifade etmek için çoğu zaman sözlük anlamı kastedilerek bedel ya da istiğnâ kavramları kullanılmıştır. Örneğin اللّٰهُمَّ ibaresindeki mîm harfi, hâzfedilen ٴ nida harfinden 'ivağ iken *el-Kitâb'ta* bedel olarak geçmektedir. Buna benzer örnekler çokça mevcuttur. (bkz. Sîbeveyhi, 11/196, 209, 226, 262; el-Muberrred, 1994: 1/143, 199, 233; ez-Zeccâc, 652). Bundan dolayı Arap dili alanında yazılmış klasik kaynaklarda 'ivağ (عوض) kavramının kapsayıcı bir tanımına rastlanılmamıştır. İbn Cinnî (ö. 392/1002), es-Suyûfî (ö. 911/1505), Ebûbekr el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) gibi âlimlerin yaptığı 'ivağ tanımları ise daha çok sarf terimi olarak "Hâzfedilen harfin yerine gelen harftir." şeklinde sadece sarf ilminde kullanılan 'ivağın tanımıdır. (İbn Cinnî, 1/265, 11/285; es-Suyûfî, 1/234; el-Bağdâdî, 1982: 111/69). 'ivağı konu alan son dönem Arapça çalışmalar da kelimenin tanımını ve çerçevesi konusunda yeterince bilgi vermemektedir. Önceki tanımları vermekten öteye gitmemişlerdir (es-Suhaymî, 1994: 289-296; el-Hamûz, 1987: 5-14). Nitekim klasik kaynaklardan günümüz kaynaklarına kadar yapılan tanımlara göre hâzfedilen kelime veya cümlenin yerine gelen 'ivağ, söz konusu tanımların dışında kalmaktadır. Ancak farklı kaynaklarda tenvinin çeşitleri başlığı altında 'ivağ tenvininin tanımı yapılırken dolaylı olarak 'ivağ kavramının da tanımına ulaşılabilmektedir (el-Enbârî, 1995: 213; el-Enbârî, 2002: 1/145; Çağmar, 2017: 31).

'ivağ kavramının en çok ilişkili olduğu ve kaynakların genellikle 'ivağ kavramıyla ele aldıkları kavram bedeldir. Her iki kavram, sözlükte "karşılık" manasında birleşmektedirler. Bundan dolayı eş anlamlı olmakta ve çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadırlar. Ancak hem sözlük hem de terim anlamları

² Eser, İbrâhim el-Ebyârî tarafından *İ'râbu'l-Kur'ân el-mensûb ile'z-Zeccâc* adıyla yayımlanmışsa da daha sonra Aĥmed Râtib en-Neffâh, Durmuş Ali Kayapınar, Muĥammed Aĥmed ed-Dâli'nin yaptığı incelemelerde kitabın Ebu'l-Ĥasen Nûruddin 'Alî el-Bâkûlî'ye (ö. 543/1148) ait *Kitâbu'l-Cevâhir* olduğu ortaya konmuştur (Bkz. Ali Bulut, "Bâkûlî", *DİA*, İstanbul 2016, Ek-1 cildi, s. 165). Ancak eser, henüz bu güncel bilgiyle yayımlanmadığından burada kaynak olarak el-Ebyârî'nin neşri esas alınmıştır.

yönüyle aralarında umum-husus ilişkisi vardır. Fakat sözlük anlamı itibariyle bedel (بتل) kavramı geniş bir anlama sahip iken sarf ve nahiv terimi olarak ‘ivaḍ (عوض) daha geniş bir anlam alanına sahiptir. Aralarındaki farkın daha iyi anlaşılması için bedel terimini biraz daha yakından tanımakta yarar vardır:

Sözlükte “dönüştürmek, bir şeyin yerine başkasını getirmek, özüne dokunmaksızın bir şeyi diğer bir şeye çevirmek” anlamlarına gelen ibdâl kelimesi, istilahta “kelimenin telaffuzunu kolaylaştırmak ve akıcılığını sağlamak amacıyla silinen bir harfin yerine başka bir harfin getirilmesidir” (el-Baḡdâdî, 1982: III/68-70; Ensari, 2017: 125-132; Tekin, 2018: 274). رَجَزَ (engelledi) fiilinin ifti’âl babında اِرْتَجَزَ olarak kullanılması gerekirken ت harfinin د harfine dönüştürülmesi اِرْتَدَجَزَ şeklinde kullanılması ibdâle örnektir. Değişim illet harfleri ve hemze’de olursa sarf ilminde buna i’lâl (إغلال) denir. Örnek: قَالِ nin قَالَ şeklini alması, i’lâl türü bir ses değişimidir.

Bedel ile ‘ivaḍın sarf ilminde birleştiği nokta, her ikisinin de ḥazfedilen bir birimin yerine gelme durumudur. Ancak burada farklı yönleri vardır. Bedel, birimin ḥazfedildiği yerine gelirken ‘ivaḍın aynı yere gelmesi şart değildir. Aksine ‘ivaḍ için, mu’avvaḍun minh ile ayrı yerlerde olma şartı koşulmuştur. (Tekin, 2019: 145-146). Ebûbekir el-Baḡdâdî, ‘ivaḍ için böyle bir şartı zayıf görse de dilciler nezdinde yaygın bir şart olarak bilindiğini de ifade etmekten kaçınmamıştır (el-Baḡdâdî, 1982: III/69-70; ‘Abbâs, IV/759). İbn Ya’îş’in görüşü de ‘ivaḍın, mu’avvaḍun minh ile ayrı yerlerde olması gerektiği yönündedir (İbn Cinnî, I/265; İsmâ’îl, 2008: 5; İbn Ya’îş, 2001: I/347). Bu duruma örnek olarak اِرْتَدَجَزَ fiili gösterilebilir. Nitekim kelimedeki د harfi, ḥazfedilen ت harfinin yerine bedel olarak gelirken bedel ile mubdelun minh arasında yer değişikliği olmamıştır. Ancak aslı وَعْظُ olan عِظَةٌ kelimesindeki ة harfi, kelimenin başından ḥazfedilen و (vâv) harfinden ‘ivaḍ olarak gelmiştir. Söz konusu iki harfin kelimedeki yerinin aynı olmadığı anlaşılmaktadır. اِسْمُ kelimesinin kökünün و سَمٌ olduğunu kabul eden görüşe göre اِسْمُ kelimesindeki hemze, و سَمٌ kelimesindeki و (vâv)dan ‘ivaḍdır (el-Enbârî, 2002: I/4-5). Bu durumda ta’vîz, mu’avvaḍun minh’in ḥazfedildiği yerde cereyan etmiştir. Bu da el-Baḡdâdî’nin, “‘ivaḍ, mu’avvaḍun minh’le aynı yerlerde de olabilir” şeklindeki görüşünü desteklemektedir. Buna göre sarf ilminde ‘ivaḍ, bedelden daha genel bir çerçeveye sahiptir denilebilir.

Bir nahiv terimi olarak ise bedel, tâbîlerden olup ön hazırlık amacıyla kendinden önce gelen (mubdelun minh) isme tabi olan ve asıl kastedilenin kendisinin olduğu kelimedir. Bedel, tabi olduğu kelimeyi açıklamak ya da pekiştirmek için getirilir. Bedel, bazen kendinden önce gelen ismin tamamını kapsadığı gibi (bedelu’l-kul/bedelu’l-muḥâbık) bazen bir parçasını/kısmını (bedelu’l-ba’ḍ) bazen de bir özelliğini (bedelu’l-iştimâl) kapsamaktadır. Ayrıca yanlışlıkla getirilen bir ismin yerine doğrusunun getirildiği bedelu’l-ğalaḥ kısmı da vardır (er-Raḍî, 1996: II/379; el-Enşârî, 1990: 308-310; Toprak, 2015: 11-39; Çağmar, 2018: 396-397).

Nahiv ilminde bedel, cümlenin ögesi iken ‘ivaḍ adında bir öge bulunmamaktadır. Ancak ‘ivaḍ, cümlede ḥazfedilen öğelerin yerine gelmesi nedeniyle nahiv ilminde de kullanılan bir terimdir. Bunun yanında bedel, yerine geçtiği mubdelun minh ile aynı cümlede yer alabilirken ‘ivaḍ, ḥazfedilen birimin yerine geldiğinden, mu‘avvaḍun minh’le aynı cümlede bir arada bulunmaz. Nitekim كَلُّ لُهُ قَانِثُونَ “Hepsi O’na boyun eğmiştir.” (Rûm, 30/26) ayetinin takdirinin كَلُّ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لُهُ قَانِثُونَ “Göklerde ve yerde olan her şey O’na boyun eğmiştir.” şeklinde olduğu açıklanmıştır. Burada sanki mu‘avvaḍun minh olan مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ibaresi ḥazfedilmiş ve ‘ivaḍ olarak كَلُّ lafzının sonuna bir tenvin getirilmiştir (er-Râzî, 1981: IV/26). Burada ‘ivaḍla mu‘avvaḍun minh’in birlikte gelmediği görülmüştür. Ancak şiirde zaruret halinde ‘ivaḍ ile mu‘avvaḍun minh’in bir arada gelmelerine cevaz verilmiştir. Aşağıdaki beyit bunun örneklerindedir (İbn Sîde, I/137):

إِنِّي إِذَا مَا حَدَّثْتُ أَلَمَّا دَعَوْتُ يَا اللَّهُمَّ يَا اللَّهُمَّ³

“(Başıma) bir musibet geldiğinde, ‘Yâ Allahumme! Yâ Allahumme!
(Allah’ım! Allah’ım!) derim.”

Görüldüğü gibi beyitte geçen اللَّهُمَّ يَا ibaresinde يا’dan ‘ivaḍ olan م harfi ile mu‘avvaḍun minh olan يَا nida harfi bir arada kullanılmışlardır. م harfini ‘ivaḍ olarak kabul etmeyen Kûfelilere göre böyle bir kullanım caiz olsa da genel yaklaşım böyle bir kullanımın şaz olduğudur (es-Suyûfî, I/207; eş-Şâṭibî, 1971: IV/434).

Söz konusu kaynaklarda ‘ivaḍ kavramını hem sarf hem nahiv çerçevesine dâhil edecek bir tanıma rastlamak mümkün görünmemektedir. Çünkü çoğu dilcinin dile getirdiği ‘ivaḍ ile mu‘avvaḍun minh’in kelimenin ayrı yerlerinde olmaları şartı arandığında, tenvinin ‘ivaḍ olduğu örnekler dışarda kalmaktadır. Bu durumda “bedel” kavramında olduğu gibi ‘ivaḍ kavramını da sarf ve nahiv ilimlerinde ayrı ayrı ele almak gerekecektir. Ya da söz konusu yer şartını ortadan kaldırıp hem sarfta hem nahivde ele alınabilecek bir ‘ivaḍ tanımını yapmak gerekecektir. “Sözü kolaylaştırmak (taḥḥif) ve kısaltmak (icâz) amacıyla zikredilmesi muttat olan harf, kelime veya cümlenin yerine getirilen hareke ya da kelimedir.” şeklinde yapılacak bir tanım bunu mümkün kılabilir. Ancak böyle bir tanımda sarf ilminde bedel ile ‘ivaḍ arasında bir fark kalmayacaktır.

³ كَلُّ kelimesi “yaklaşmak”, “inmek” manalarına gelmektedir. Ebu’l-Ḥasen İbn Sîde el-Muḥaşşas, I/137’de kime ait olduğu bilgisi verilmeden geçen beyit, el-Makâşidu’n-naḥviyye’de Ebû Hîrâşe el-Huzelî’ye nisbet edilmiştir. Ancak Ḥizânetu’l-edeb’in müellifi ‘Abdulkâdir el-Bağdâdî, söz konusu beytin Ebû Hîrâşe’ye nisbet edilmesinin hata olduğunu söylemiştir. Çünkü öncesinde geçtiği belirtilen وَأَيُّ عَبْدٍ لَكَ لَا أَلَمَّا “Allahım, affedersen tam affedersen. Hangi kulunun bir derdi yok ki!” beytin İbn Ebi’s-Şalt’a ait olduğunu, Ebû Hîrâşe’nin ise bu beyti alıp başka bir yerde kullandığını belirtmiştir. (Bkz. Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed b. Mûsâ el-Aynî, el-Makâşidu’n-naḥviyye fî şerḥi şevâhidi şurûhi’l-Elfiyye, Thk: ‘Alî Muḥammed Fâḥîr v.d., Dâru’s-selâm, Kahire 2010, 1697; ‘Abdulkâdir b. ‘Umer b. Bâyezîd b. Aḥmed el-Bağdâdî, Ḥizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi Lisâni’l-Arab, Mektebetu’l-Ḥâncî, Kahire 1997, II/295.

Bütün bu bilgiler ışığında 'ivağ kavramının kavramsal çerçevesinin net olarak anlaşılması için 'ivağ kavramının sarf ve nahiv ilimlerinde ayrı ayrı ele alınması kanaatindeyim. Buna göre aşağıdaki tanımları yapmak mümkündür:

Sarf ilminde 'ivağ, "Kelimede ĥazfedilen harfin yerine, aynı kelimenin başka bir yerinde gelen harftir." Bu durumda aynı yere gelen harfler için "bedel" kavramını kullanmak gerekecektir. Nahiv ilminde ise "Sözü kolaylaştırmak (tahfff) ve kısaltmak (îcâz) amacıyla zikredilmesi mutata olan kelime veya cümlenin yerine getirilen hareke ya da kelimedir."

2. 'İvağın Türleri

'İvağ, kelimeden ya da cümleden silinen mu'avvağun minh'in yerine bir karşılık olarak getirilir. 'İvağın hareke, harf ve isim gibi birden fazla getiriliş şekilleri vardır.

2.1. 'İvağın Hareke Olması

Bu çeşit ivağ, tenvin şeklinde gelmektedir. Tenvinin 'ivağ olduğu durumlarda, mu'avvağun minh bir harf olabildiği gibi bir kelime, bir cümle ya da cümleler şeklinde de olabilir. 'İvağın hareke olduğu bu türde, mu'avvağun minh harf, kelime ya da cümle olabilir ('Abbâs, 1/38-41; Sevinç, 2012: 318).

2.1.1. 'İvağın Hareke, Mu'avvağun Minh'in Harf Olması:

Bu, nâkış (lâmu'l-fili illetli) fiillerin, ism-i faillerinin muenneş çoğul kalıplarından biri olan فَوَاعِلْ kalıbında söz konusu olur (Çağmar, 2018: 31; Sevinç, 2012: 318). نَوَاعٍ، غَوَاشٍ، جَوَارٍ، غَوَاشٍ kelimelerindeki tenvin bu çeşit tenvindir. Örneğin بَعِيَّ fiilinin ism-i fâil cem-i muenneşi بِإِقْبَانَتْ şeklinde gelebildiği gibi فَوَاعِلْ vezninde بَوَاقِيَّ şeklinde de gelebilir. Ancak illet harfi olan 'nın üzerinde zamme ağır geldiğinden ĥazfedilmektedir. Yine tahfff için ي harfi de silinmekte ve silinen ي harfinin yerine 'ivağ olarak tenvin getirilmektedir. Aynı şekilde وَمَنْ فَوَقِهِمْ غَوَاشٍ ayetinde (Araf, 7/41) geçen tenvin, kelimeden ĥazfedilen illet harfi (ي)den 'ivağdır (eş-Şerbînî, 1/376). Çünkü kelimenin aslı 'غَوَاشِيٌّ'dur. بَوَاقِيَّ örneğinde olduğu gibi zamme, illet harfi olan 'nın üzerinde ağır geldiğinden ĥazfedilmiştir. Yine tahfff için ي harfi de silinmiş ve silinen ي harfinin yerine 'ivağ olarak tenvin getirilmiştir.

2.1.2. 'İvağın Hareke, Mu'avvağun Minh'in Kelime Olması:

Bu çeşit 'ivağ, بَعْضٍ، كُلِّ ve أَيِّ kelimelerinin sonunda gelen tenvin olup muğâfun ileyh'ten 'ivağdır. Muğâfun ileyh ise bazen isim şeklinde kelime olabildiği gibi bazen cümle de olabilir (İbn Ya'îş, 2001: V/155-156;). Sonraki başlıkta cümle kısmı ele alınacağı için burada mu'avvağun minh'in muğâfun ileyh olup isim şeklinde geldiği durum ele alınacaktır.

بَعْضٍ، كُلِّ ve أَيِّ kelimelerinin sonundan zaman zaman kısaltma amacıyla muğâfun ileyh ĥazfedilmekte, onun yerine 'ivağ olarak tenvin getirilmektedir. Aşağıda bu çeşit 'ivağa örnekler verilmiştir:

وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ
Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler.” (el-Bakara, 2/285) ayetinde geçen كُلٌّ kelimesindeki tenvin, müminlere dönen هُمْ (onlar) zamirinden ‘ivağ olarak kabul edilmiştir. Bu durumda ayetin takdiri, وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّهُمْ şeklinde olmaktadır (ez-Zemağşerî, 1998: 1/519).

Aynı durum أَيُّهَا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى “Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur.” (el-İsrâ, 17/110) ayetinde vardır. Nitekim أَيُّ kelimesindeki tenvin, hâzfedildiği varsayılan muğâfun ileyhten ‘ivağ olup ayetin takdiri أَيُّ الْأَسْمَاءِ تَدْعُو şeklinde (eş-Şe‘âlibî, 1997: III/503).

De ki: “Herkes kendi yapısına uygun işler görür.” (İsrâ, 17/84) ayetinde geçen كُلٌّ kelimesindeki tenvin, أَحَدٍ، إِنْسَانٍ، فَرْدٍ gibi kişi/birey anlamına gelen bir kelimedenden ‘ivağdır. Yine قَرَأْتُ بَعْضَ مَلاَحِظَاتِ الْأَسْتَاذِ وَتَرَكْتُ بَعْضًا بَعْضًا “Hocanın bazı notlarını okudum, bazılarını da bıraktım.” cümlesinde بَعْضًا kelimesindeki tenvin, hâzfedildiği düşünölen muğâfun ileyh durumundaki مَلاَحِظَاتِهِ ifadesinden ‘ivağdır.

2.1.3. Mu‘avvağun minh’in Cümle Olduğu Durumlar:

Cümleye muğâf olan إِذْ zaman zarfının وَفَتْ، عَامٍ، جِيْنٍ، سَاعَةٍ، يَوْمٍ gibi zaman zarflarına bitiştirilmesiyle elde edilen terkiplerin (... وَفَتْ، يَوْمِيْذٍ، جِيْنِيْذٍ) sonunda bulunan tenvin, cümleden ‘ivağdır (‘Abbâs, 1/40-41). Bunun sebebi, إِذْ zarfının cümleye muğâf olması gerekliliğidir (er-Rağî, 1996: III/178).

“O vakit siz bakar durursunuz.” (Vâkı‘a, 56/84) ayetinde geçen جِيْنِيْذٍ için el-Âlûsî (ö. 1270/1854), جِيْنِ إِذْ بَلَغْتَ الْخُلُوفَ وَوَصَلْتَ إِلَيْهِ (Can) boğaza vardığında” takdirinde olduğunu söylemiştir (el-Âlûsî, XXVII/158). Buna göre جِيْنِيْذٍ’deki tenvin, cümleden ‘ivağdır.

Hâzfedilen cümle sayısı birden fazla da olabilir. Nitekim son dönem müfessirlerinden Muğammed Mutevellî eş-Şa‘râvî (ö. /1418/1998) aşığıdaki ayette جِيْنِيْذٍ kelimesinin sonundaki tenvinin, birden fazla cümleden ‘ivağ olduğunu belirtmiştir:

“O kıyamet günü, الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصُوا الرَّسُولَ لَوْ نَسَوْا بِهِمُ الْأَرْضَ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيْبًا günö, Allah’ı inkâr edip Peygamber’e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler ve Allah’tan hiçbir söz gizleyemezler.” (Nisâ, 4/42).

eş-Şa‘râvî, bu ayette geçen جِيْنِيْذٍ ibaresindeki tenvinin بِشَهِيْدٍ “Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve senin de onların üzerine bir şahit olduğun gün” cümlelerinden ‘ivağ olduğunu ifade etmiştir (eş-Şa‘râvî, 2254).

Söz konusu yapıların yanı sıra bazen إِذَا kelimesinin sonunda da ‘ivağ tenvini görölmektedir. İster إِذْ ister إِذَا şeklinde olsun her iki durumda da mu‘avvağun minh olarak takdir edilen cümle, bağlamdan anlaşılabilir. Aşığıdaki örnekte bu durum söz konusudur:

için olan *ي* zamirinden ‘ivağdır. Buna göre bu terkibin takdiri *يَا وَيْلَي* şeklindedir. (es-Suyûfi ve el-Maħalli, 474).⁵

اِسْت ve *اِسْم*, *اِئِن* kelimelerinde yer alan hemzeler, ħazfedilen harflerden ‘ivağdır. Çünkü *اِسْم* kelimesinin aslı Basra ekolüne göre *سُمُو* olup *و* harfi; Kûfe ekolüne göre ise *سِمَة* olup *ة* harfi düşmüştür (İbn Hişâm el-Enşârî, 2000: I/61). Her iki durumda da düşen harfin yerine ‘ivağ olarak hemze getirilmiştir. *اِسْت* kelimesinin aslı ise *سِنَّة*’dür. Ė harfine karşılık olarak hemze getirilmiştir. *اِئِن* kelimesi ise *بِنُو*’dan dönüşmüştür. Baştaki hemze, düşen *و*’dan ‘ivağdır (İbn Cinnî, 1985: II/606; el-Huğarî, 2003: II/895-896).

Ayrıca *اَللّٰهُ* lafzının başında bulunan istifham hemzesi de ‘ivağdır. Bu, *اَللّٰهُ* (Vallaha mı?) şeklinde kasem ile istifhamın birlikte kullanıldığı durumlarda meydana gelmektedir. Bu durumdaki hemze, kasem *و*’undan ‘ivağdır (‘Uğayme, X/259).

2.2.2. Elif-lâm (ال)

Elif-lâm’ın ‘ivağ olması, genellikle muğâfun ileyh’in silindiği durumlarda gerçekleşmektedir. Böylesi kullanımlarda idâfet terkibinde muğâfun ileyh ħazfedilir ve bunun yerine muğâfın başına elif-lâm getirilir. Örneğin *يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ*

316

اَلْاَقْدَامِ بِالنَّوَاصِي ve *اَلْاَقْدَامِ بِسَيِّمَاهُمْ فَيُوْحَدُ بِالنَّوَاصِي* ve *اَلْاَقْدَامِ* kelimelerinde yer alan elif-lâmlar, muğâfun ileyhlerden ‘ivağdır. Buna göre ifadenin takdiri, *اَقْدَامِهِمْ* ve *نَوَاصِيهِمْ* şeklindedir (‘Uğayme, VIII/571).

اَللّٰهُ lafzındaki elif-lâm’ın da kelimenin aslı olan *اِلٰه*’deki hemzeden ‘ivağ olduğu kabul edilmiştir. Çünkü kelimenin aslı *اِلٰه* olup marife hali *اِلٰه*’dur.⁶

2.2.3. Tâ Harfi (ت/ة)

اُخْت ve *بُنْتُ* kelimelerindeki *ت* harfleri, asıllarından düşen *و* harfinden ‘ivağdır. Çünkü kelimelerin asılları *اُخُو* ve *بِنُو*’dur (el-Huğarî, 2003: II/896-897). *يَا اَبْت* “Babacığım!” ifadesindeki *ت* harfi, kelimenin aslı olan *اَبِي*’deki izafet *ي*’sından ‘ivağdır (eş-Şuyûfi ve el-Maħallî, 593).

Ecvef fiillerin masdarlarının sonuna bitişen *ة* harfi de illet harfinden dönüşen mahzûf eliften ‘ivağdır. Örneğin *اِسْتِفَامَةٌ*, *اِئِمَّة* kelimelerindeki *ة* harfi, düşen elif’ten ‘ivağdır. Çünkü söz konusu kelimelerin aslı *اِسْتَفْوَام* ve *اِفْوَام* olup *اِلٰل* sonucu

⁵ Nida halinde mütekekkim *ي*’sının elife dönüştürüldüğü bu gibi ifadeler, duyulan üzüntü, acı ve hasrete işaret etmektedir. Bkz. Komisyon (1992), et-Tefsîru’l-vasîf li’l-Kur’âni’l-kerîm, Maġba’atu’l-Muġħaġġi’ş-şerîf, II/1507.

⁶ “(Allâh)” lafzının kökeni hakkında geniş bilgi için bkz. Cârullâh Ebu’l-Kâsım Maħmûd b. ‘Umer ez-Zemaħşerî (1998), el-Keşşâf ‘an ħaġâiki’t-tenzil ve ‘uyûni’l-aġâvil fi vucûhi’t-te’vîl, Thk: ‘Âdil Aġmed ‘Abdulmevcûd ve ‘Alî Muġammed Mu’avvağ, Riyad: Mektebetu’l-‘ubeykân, I/107-108.

إِسْتِقَامَ ve إِقَامَ şekline dönüşmektedir. Yan yana gelen iki elif'ten, illet harfinden dönüşen elif hâzfedilmiş ve ona karşılık olarak ة harfi getirilmiştir (el-Uşmûnî, 1995: 864).

فَعَلَ veznindeki mu'tellu'l-fâ (mişâl) fiillerin maşdarlarında da baştaki illet harfi hâzfedilirken onun yerine kelimenin sonuna ة harfi eklenir. Sonuç olarak bu tür maşdarların vezni فَعْلَةٌ şeklinde olur. وَمَقٌّ → مَقَّةٌ → وَعَدٌّ → عِدَّةٌ örneklerinde ة harfi 'ivağdır. مَقَّةٌ'deki ة harfinin kelimenin aslı olan وَمَقٌّ'deki و'dan 'ivağ olduğu kabul edilmiştir (el-Huğarî, 2003: 11/862; eş-Şabbân, 1/329; 'Abbâs, 1/145).

2.2.4. Mîm Harfi (م)

اللَّهُمَّ kelimesinin sonunda bulunan mîm harfi, takdir edilen nida harfi يَا'dan 'ivağdır. İfadenin aslı يَا اللَّهُ! iken, taħffitten dolayı يَا harfi silinmiş ve onun yerine şeddeli mîm getirilmiştir. Ancak bazen يَا اللَّهُمَّ şeklinde kullanıldığı ve bu durumda 'ivağ ile mu'avvağun minh'in bir arada kullanılması durumu ortaya çıktığından bu mîm'in 'ivağ olmadığı söylene de böyle bir kullanımın şiirlerdeki zaruretten olduğunu bunun da kurala engel teşkil etmediği ifade edilmiştir (el-Enbârî, 2002: 1/342). Kûfelilere göre böyle bir kullanım caiz olsa da genel yaklaşımın böyle olmadığı daha önce ifade edilmiştir.

2.2.5. Nûn Harfi (ن)

Muğârî fiilini naşb eden اِنَّنْ kelimesindeki nûn harfinin de cümleden 'ivağ olduğu kabul edilmiştir. Nitekim biri اِنَّا اُزُورُكَ (Seni ziyaret edeceğim) dediğinde, ona اِنَّنْ اُكْرِمُكَ (o halde sana ikramda bulunacağım) diye verilen cevabın aslı اِنَّنْ اُكْرِمُكَ (beni ziyaret edeceğin vakit sana ikramda bulunurum) şeklindedir (er-Rağî, 1996: IV/40).

2.2.6. Yâ Harfi (ي)

Bazı kelimelerin ism-i tasgîrlerinde (küçültme halinde) ortaya çıkan ي harfi, hâzfedilen harften 'ivağ olmaktadır. Örneğin عَطَاءٌ kelimesi, tasgîr yapıldığında عَطِيٌّ şeklinde peş peşe üç tane ي harfi gelmektedir: Bunlar, ism-i tasgîr yâ'sı, elif'ten dönüşen yâ ve sondaki hemze'den dönüşen yâ harfleridir. Bunlardan hemze'den dönüşen yâ harfi silinir ve diğer ikisi idğâm edilir. Sonuç olarak عَطِيٌّ yapısı ortaya çıkmaktadır. Buradaki birinci yâ, düşen elif'ten 'ivağdır. 'ivağ için, mu'avvağun minh'le farklı yerlerde olma şartını koşanlar ise bunu 'ivağ değil bedel olarak kabul ederler. Bu durum تان، تاء، تاء، تاء gibi işaret isimlerinin ism-i tasgîrlerinde de geçerlidir (er-Rağî: 1/231, 289).

2.3. 'İvağın İsim Olması

'İvağ, yaygın bir kullanım olmasa da bazen de bir isim şeklinde gelmektedir. Nitekim رَجَالٌ لَا تُلْهِبُهُمْ بَحَارَةً وَلَا يَبِيعُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ ((Öyle) Adamlar ki, ne ticaret, ne alış-veriş onları Allah'ı zikretmekten, dosdoğru namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten 'utkuya kaptırıp alıkoymaz." (en-Nûr, 24/37)

ayetinde geçen *وَإِقَامِ الصَّلَاةِ* ifadesinde *الصلاة* kelimesi, *إقامة* kelimesinden düşen *ة* harfinden ‘ivağdır (el-Beydâvî, IV/109).

Sonuç

Sözü kısaltma veya kolaylaştırma gibi amaçlarla başvuru ve kelimeye ya da cümlede *hazfedilen* bir birime karşılık olarak getirilen ‘ivağın, klasik kaynaklardan günümüz kaynaklarına kadar kavramsal çerçevesi tam olarak ortaya konmamıştır. Kimi kaynaklarda sözlükte eş anlamlı oldukları için ‘ivağ yerine “bedel”, “mukabil”, “istiğna” ve “nâib” gibi kavramlar kullanılmıştır. Bunun yanında kimi kaynaklar da “bedel” ile “ivağ” arasında farkı ortaya koyarak ‘ivağı tanımlama yoluna gitmiştir. Bu kaynaklara göre kelimeye *hazfedilen* yerine getirilen unsur, eğer *hazf* mahallinde gelmişse bedel, kelimenin başka bir yerinde gelmişse ‘ivağdır. Ancak cümlede *hazfedilen* muğâfun ileyh’in yerine gelen *tenvin*, bedel değil ‘ivağ *tenvini* olarak adlandırılmıştır. Bu da bir çelişki oluşturmaktadır. Bunun ortadan kaldırılması için ‘ivağ kavramının *sarf* ve *nahiv* terimi olarak ayrı ayrı ele alınması ve buna göre tanımlanması gerekmektedir. Buna göre *sarf* ilminde ‘ivağ, “*Kelimeye hazfedilen harfin yerine, aynı kelimenin başka bir yerinde gelen harftir.*” şeklinde tanımlanabilir. Bu tanıma göre *hazfedilen* harfe karşılık, *hazfin* gerçekleştiği yerde getirilen harf için “bedel” kavramını kullanmak gerekecektir. Nahivde ise ‘ivağ “*sözü kolaylaştırmak (taħffif)* ve *kısaltmak (icâz)* amacıyla *zikredilmesi mutata olan kelime veya cümlenin yerine getirilen hareke ya da kelimedir.*”

318

‘ivağın birden fazla çeşidi olduğu gibi *hazfedilen* unsurun da (mu‘avvağun *minh*’in de) birden fazla çeşidi vardır. Nitekim ‘ivağ bazen *zikredilmeyen* bir harfin, bazen bir kelimenin ve bazen de bir cümlenin yerine kullanılabilir. ‘ivağın kendisi ise *hareke* (*tenvin* şekli), harf ya da bir isimdir. ‘ivağ, *tenvin* olarak geldiğinde mu‘avvağun *minh* ya bir kelime (كُلُّ إِنْسَانٍ) ya da bir cümledir (يَوْمَئِذٍ وَعَدُّ ←). ‘ivağ, harf olduğunda ise mu‘avvağun *minh* de bir harftir (← وَعَدُّ ←).
(عدَّة).

Kaynakça

- ‘Abbâs, Ĥasen. (t.y.). *en-Naħvu’l-vâfi*, 15. Baskı, Dâru’l-ma‘ârif.
Akçay, H. (2017). *Sıfırdan Zirveye Sarf*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
el-Âlûsî, Ebu’s-Şenâ Şihâbuddîn Maħmûd b. ‘Abdillâh. (t.y.). *Rûħu’l-me‘ânî fi tefsîri’l-Ĥur’ân’il-‘azîm ve’s-seb’i’l-me’sânî*, Beyrut: Dâru ihyâi’t-turâsi’l-‘Arabî.
el-‘Askerî, Ebû Hilâl. (1997). *el-Furûķu’l-luġaviyye*, (Thk: Muħammed İbrâhîm Selîm), Kahire: Dâru’l-‘ilm ve’s-Şekâfe.
Aybakan, B. (2001). “İvaz”, *DİA*, XXIII/488.
el-Baġdâdî, ‘Abduķâdir b. ‘Umer b. Bâyezîd b. Aħmed. (1982). *Şerħu şevâhidi’r-Rağî ‘ala’ş-Şâfiye*, Thk: Muħammed Nûr el-Ĥasen, Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye.

- el-Beyđâvî, Ebu'l-Ĥayr 'Abdullâh b. 'Umer. (t.y.). *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl (Tefsîru'l-Beyđâvî)*, Thk: Muĥammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşî, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâşî'l-'Arabî.
- Çağmar, M. E. (2017). *Alıştırmalarla Nahiv*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çağmar, M. E. (2018). *Alıştırmalarla Sarf*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çelebi, İ. (2001). "İvaz", *DİA*, XXIII/488-490.
- ed-Dânî, Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'îd. (1997). *el-Muĥkem fi naĥdi'l-maşâhif*, Thk: 'İzzet Ĥasen, Beyrut: Dâru'l-fikr.
- Ekinci, K. (2014). *Kur'an'da Hazf*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- el-Enbârî, 'Abdurrahmân b. Ebi'l-Vefâ' Ebu'l-Berekât. (2002). *el-İnşâf fi mesâilî'l-ĥilâf*, Thk: Cevdet Mebrûk, Muĥammed Mebrûk, Beyrut: Mektebetu'l-Ĥâncî.
- el-Enbârî, 'Abdurrahmân b. Ebi'l-Vefâ' Ebu'l-Berekât. (1995). *Esrâru'l-'Arabiyye*, Thk: Faĥr Şâlih, Beyrut: Dâru'l-Ceyl.
- Ensari, A. (2017). *Üç Merhalede Sarf İlimi*, İstanbul: Nida Yayıncılık.
- el-Enşârî, Ebû Muĥammed 'Abdullâh İbn Hişâm. (1990). *Şerĥu Ĥatri'n-nedâ ve belli's-şadâ*, Beyrut: Dâru'l-ĥayr.
- el-Enşârî, Ebû Muĥammed 'Abdullâh İbn Hişâm. (2000). *Muĥni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*, Thk: 'Abdullaĥîf Muĥammed el-Ĥaĥîb, Kuveyt.
- el-Ĥamûz, 'Abdufettâĥ 'Aĥmed. (1987). *Zâĥiretu't-ta'vîğ fi'l-'Arabiyye*, Amman: Dâru 'Ammâr.
- el-Ĥuđarî, Muĥammed. (2003). *Hâşiyetu'l-Ĥuđarî 'alâ Şerĥi İbn 'Aĥîl*, Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Fetĥ 'Uşmân. (t.y.). *el-Ĥaşâiş*, Thk: Muĥammed 'Alî en-Neccâr, Beyrut: 'Âlemu'l-kutub.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Fetĥ 'Uşmân. (1985). *Sirru şinâ'ati'l-i'râb*, Thk: Ĥasen el-Hindâvî, Dimaşq: Dâru'l-ĥalem.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fağl Cemâluddîn Muĥammed b. Mukrim el-İfriķî. (t.y.). *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Şâdir.
- İbn Sîde, Ebu'l-Ĥasen 'Alî b. İsmâ'îl el-Endelusî. (1996). *el-Muĥaşşas*, Thk: Ĥalîl İbrâĥîm Ceffâl, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâşî'l-'Arabî.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Beĥâ' Muvaffaĥuddîn Ya'îş el-Esedî. (2001). *Şerĥu'l-Mufaşşal*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye,
- İsmâ'îl, Diyâb Subĥî. (2008). *Zâĥiretu'l-'ivağ fi siyaĥî'l-'Arabiyyeti ve terâķîbiha*, (İskenderiye Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış doktora tezi).
- el-Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muĥammed b. Yezîd. (1994). *el-Muĥtađab*, Thk: Muĥammed 'Abdulĥâlîķ 'Adîma. Kahire.
- Muĥtâr 'Atiyye. (1995). *el-İcâz fi kelâmi'l-'Arab ve naşşı'l-i'câz*, Dâru'l-ma'rifeti'l-câmi'iyye.
- er-Rağî, Muĥammed b. el-Ĥasen el-Esterâbâzî. (t.y.). *Şerĥu Şâfiyeti İbn Ĥâcib*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- er-Rağî, Muĥammed b. el-Ĥasen el-Esterâbâzî. (1996). *Şerĥu'r-Rağî 'ala'l-Kâfiye*, 2. Baskı, Bingazi: Bingazi Üniversitesi Yayınları.
- er-Râzî, Faĥruddîn Muĥammed b.'Umer. (2004). *Nihâyetu'l-İcâz fi dirâyeti'l-i'câz*, Beyrut: Dâru Şâdir.

- er-Râzî, Faḥruddîn Muḥammed b.'Umer. (1981). *Tefsîru'l-Faḥri'r-Râzî*, Dâru'l-fikr.
- eş-Şabbân, Muḥammed b. 'Alî. (t.y.). *Hâşiyetu's-Şabbân 'alâ Şerḥi'l-Uşmûnî*, Thk: Tâhâ 'Abdurraûf Şa'd, el-Mektebetu't-tevfîkiyye.
- Saraç, M. A. Y. (2000). "İcâz", *DîA*, XXI/392-393.
- eş-Şe'âlibî, 'Abdurrahmân b. Muḥammed. (1997). *el-Cevâhiru'l-ḥisân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Tefsîru's-Şe'âlibî), Thk: 'Alî M. Mu'avvaḍ, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâşi'l-'Arabî.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf. (1987). *Miftâhu'l-'ulûm*, 2. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- Sevinç, R. R. (2012). "Arapçada Türüne Göre Tenvin, Anlam Özellikleri ve Kullanımı", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 16, Sayı: 51 (Bahar), 307-324.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. 'Uşmân. (t.y.). *el-Kitâb*, Kahire: Mektebu'l-Ḥâncî.
- es-Suḥaymî, Selmân Sâlim Recâ'. (1994). *el-Ḥazf ve't-ta'vîḍ fi'l-lehecâti'l-'Arabiyye min ḥilâli mu'cemi's-Sihâḥ li'l-Cevherî*, Mektebetu'l-ğurebâ' el-eşeriyye.
- eş-Şuyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, Celâluddîn Muḥammed b. 'Aḥmed el-Maḥallî. (t.y.). *Tefsîru'l-Celâleyn*, Kahire: Dâru'l-ḥadîş.
- eş-Şuyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (t.y.). *el-Eşbâḥ ve'n-naẓâir fi'n-naḥv*, Thk: Ğâzî Muḥtâr, Dimaşq: Matbû'âtu Mecme'i'l-lugati'l-'Arabiyye.
- eş-Şa'râvî, Muḥammed Mutevellî. (t.y.). *Tefsîru's-Şa'râvî*, Dâru aḥbârî'l-yevm.
- eş-Şankîṭî, Muḥammed el-Emîn. (t.y.). *Advâu'l-beyân fî idâḥi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, Dâru 'âlemi'l-fevâid.
- eş-Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. (1971). *Şerhu's-Şâtîbî li Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Thk: Muḥammed es-Seyyid 'Uşmân, Beyrut,
- eş-Şerbînî, Şemsuddîn Muḥammed b. Aḥmed. (t.y.). *Tefsîru's-sirâci'l-munîr*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- Tekin, A. (2018). *Kur'ân'ın Dilbilimsel Yönü (Vâhidî'nin el-Basît Adlı Tefsiri Bağlamında)*, Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Tekin, A. (2019). *İbnu's-Şeceri'nin "el-Emâlî" Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*, Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Toprak, M. (2015). *Arap Dilinde Bedel-Atfu'l-Beyân ve Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi S.B.E.
- 'Uḍayme, Muḥammed 'Abdulḥâlîk (t.y.), *Dirâsât li-uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dâru'l-ḥadîş.
- el-Uşmûnî, 'Alî b. Muḥammed b. 'İsâ. (1955). *Menhecu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Şerhu'l-Uşmûnî), Thk: Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî.
- ez-Zebîdî, Muḥammed Murteḍâ el-Ḥuseynî. (1965). *Tâcu'l-'arûş min cevâhiri'l-Kâmûs*, Thk: 'Abdussettâr Aḥmed Ferrâc, Kuveyt.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm. (t.y.). *İ'râbu'l-Kur'ân*, Thk: İbrâhîm el-Ebyârî, 2. Baskı, Kahire: Dâru'l-kutubi'l-İslâmiyye.
- ez-Zemaḥşerî, Cârullâh Maḥmûd b. 'Umer. (1998). *el-Keşşâf 'an ḥakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-aḳâvil fî vucûhi't-te'vîl*, Thk: 'Âdil Aḥmed, 'Alî Muḥammed Mu'avvaḍ, Riyad: Mektebetu'l-'ubeykân.